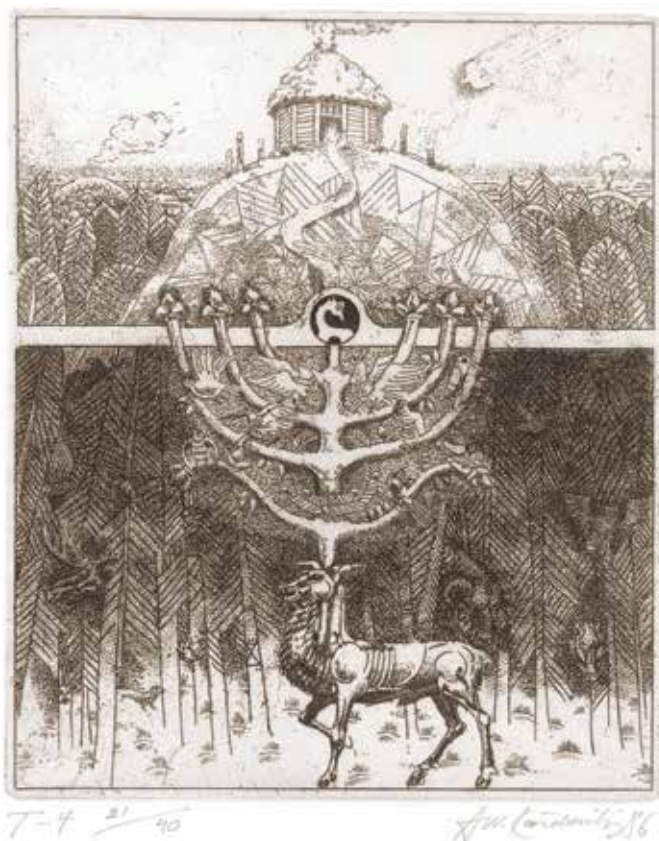

BALTŲ KULTŪRA

Arvydas Každailis. *Elnelis devyniaragis*, 1986, ofortas, 15 × 12

Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

RIMANTAS BALSYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

rimantas.balsys@ku.lt

Ankstesniuose pranešimuose mokslinėse konferencijose ir publikacijose jau analizuoti XV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti gaidžio / vištos aukojimo seniesiems dievams ritualai¹ bei gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštytųjų, vestuvių ir įkurtųjų papročiuose²; gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai sarginimo, marinimo, laidotuvių, atminų papročiuose³; gaidžio – lobio saugotojo – vaizdins, taip pat gaidžio / vištos vitalinių galių panaudojimas liaudies medicinoje⁴; gaidžio / vištos santykis su įvairių lietuvių dievybių bei mitinių būtybių pavidalais⁵.

Šio straipsnio tikslas – ištirti tradicinio laikotarpio (XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės) tikėjimus, maginius veiksmus, užkalbėjimus, kuriais siekiama visokeriopos vištų ūkio gerovės (kaip ir kada perinti, kokių priemonių imtis, siekiant, kad vištos būtų dėslios, kad daržų, paselių nekapstytų, kad savo kieme laikytųsi ir būtų apsaugotos nuo plėšrių paukščių bei kitų gyvūnų).

Esminiai žodžiai: višta, gaidys, tikėjimai, maginiai veiksmai.

- 1 Rimantas Balsys. Gyvūnai baltų pasaulėjautoje: gaidžio (vištos) aukojimas XV–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 2020, p. 21–29.
- 2 Rimantas Balsys. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštytųjų, vestuvių ir įkurtųjų papročiuose. *Žiemgala*. Nr. 1. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2021, p. 5–10.
- 3 Rimantas Balsys. Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas*. Nr. 5 (206). Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022, p. 43–50.
- 4 Pranešimas „Pagoniškieji gaidžio / vištos aukojimai sveikatai užtikrinti“. Konferencija „Žolininkystė ir gydymo magija liaudies tradicijoje“, skirta Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771–1849) atminti. 2021 11 25. Rimantas Balsys. Gaidys ir višta liaudies medicinoje. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XI. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, p. 25–36.
- 5 Rimantas Balsys. Gaidys (višta): mitinių būtybių pavidalas. *Folia Philologica*. Nr. 5. Kyiv: Taras Shevchenko National University, 2023, 4–11. ISSN 2786–5908 (Print); ISSN 2786–5916 (Online).

Įvadas

Tradiciniu laikotarpiu Lietuvos kaime naminiai paukščiai, o ypač vištos, „buvo šeiminkės pajamų šaltinis, tai jos „vištapinigia“, kurias ji galėjo leisti savo nuožiūra, vyro neatsiklausdama, užtat moterys labai rūpinosi viščių apsauga“⁶. Tą liudija ir Lietuvių kalbos žodyno duomenys. Tiesa, čia dar pridedama, kad vištapinigia – ne tik už vištas bei kiaušinius, bet ir už sūrius, sviestą gauti pinigai („Iš vištapinigių boba sukravė dukteriai kraitį“; „Bus pasogos: parduos tėvas šėmą jaučiuką, motina da vištapinigių pridės“)⁷.

Visi naminiai gyvuliai ir paukščiai valstiečio ūkyje turėjo savo vietą – pastatą ar jo dalį, kur buvo laikomi (ypač žiemą). XX a. pradžioje vištininkas kupiškėnams, pasak E. Dulaitienės-Glemžaitės – tai dienodaržio pastogėje atitverta kertė, kurios viršuje įtaisyta kartelė vištoms tupėti⁸. Žemaitijoje – lenta virš kiaulių gurbo. Vėliau vištoms pradėta statyti ir atskirą priestatą prie tvarto šono („Prytvarty padaro vištinykus“, „Tik užkabink eidama vištinyko dureles“)⁹.

Dar ir XX amžiuje iki pat antrojo pa-

saulinio karo šaltuoju metų laiku vištas laikydavo papečky (dar – pečelis, papečelis) – ertmėje po krosnimi: „... iki didž. karo buvo užvaldžiusios žiemos metu vištos, kurios ten tupėdavo dieną ir naktį...“¹⁰. Tą patvirtina ir Lietuvių kalbos žodyne užfiksuoti pavyzdžiai: „Anys ir vištas turi papečę, tai par juos labai pirkioj nečysta“; „Ištėsia vištą iš papečės ir padeda lesti, gerti“¹¹. Taip radosi ir mįslės: „Pilnas papečelis baltų vištelių“; „Papečy viščiukai“; „Balti gaidžiukai papečy“; „Maža papečkelė, daug baltų gaidelių“, kurių įminimas tas pats – dantys burnoje. Matyt dėl to ir kitose mįslėse dažnos krosnies ir vištų / gaidžių paralelės: „Molio tvartely raudonos vištos tupi, įėjo juodas gaidys ir visas išvaikė“ (žarijos ir žarsteklis); „Raudoną kiaušinių višta juoda peri“ (puodas ant ugnies).

1. Laikas ir kitos perinimo sąlygos

Tradiciniu laikotarpiu vištas (kaip ir kitus naminius paukščius) valstiečiai perindavo patys. Kad procesas būtų sėkmingas, paisoma įvairių sąlygų, taisyklių, draudimų; atliekami maginiai veiksmai, naudojami įvairūs buities ar kitokie daiktai.

„Užleidžiant vištas ant kiaušinių, visi čia esantieji trumpam turi atsitūpti, tada višta gerai perės“¹². „Kiaušinius perėti reikia

6 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 182.

7 *Lietuvių kalbos žodynas. T. XIX*. Vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, 790. Dar žr. S. Daunys. Vyro ir žmonos pirmavimas ūkyje. *Gimtasai kraštas. Tautotyros vienkartinis leidinys. Nr. 31*. Redaktorius P. Bugailiškis. Šiaulių kraštotyros draugija, „Aušros“ muziejus, 1943, p. 275

8 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

9 *Lietuvių kalbos žodynas. T. XIX*. Vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999, p. 796.

10 Albinas Kriauza. Duonos kepimas Kupiškio apylinkėse. *Gimtasai kraštas. Etnografinės medžiagos rinkinys. V knyga, 30 sąsiuvinis*. Redaktorius P. Bugailiškis. Šiaulių kraštotyros draugija, „Aušros“ muziejus, 1942, p. 32.

11 *Lietuvių kalbos žodynas. T. IX*. Vyr. redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1973, p. 352.

12 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

padėti mėnesio pradžioje taip, kad tą patį mėnesį ir išsiristų, tai būna dėslios vištos¹³.

Regis, kad vištoms perėti tinkamiausia mėnulio fazė yra pilnatis: „Jeigu vištas užleisi perėt jaunam mėnesy ir jauname išperės, tai bus dėslesnės vištos“¹⁴. Dar sakoma, kad vištą ant kiaušinių reikia leisti ne tik jaunam mėnesy, bet būtinai „moteriškoj dienoj“ (*sereda, pėtnyčia, subata, nedėlia*), tada bus daugiau vištyčių¹⁵. Čia prisimintina, kad ir kiti moterų atliekami darbai dažniausiai pradedami „moteriškomis dienomis“. Pavyzdžiui, tomis dienomis reikia linus sėti, „tada jie esti geri, našūs, dideli ir tankūs“¹⁶. Dėl tos pačios priežasties (kad išsiristų daugiau vištyčių, o ne gaidukų) vištą ant kiaušinių reikia leisti kai yra jaunas trijų vakarų mėnuo¹⁷. O jei ir tai nepadeda, tai reikia karpyti uodegas: „Kai viščiukai iš pradžių būna panašūs į vištytes, o vėliau pavirsta gaidžiukais, tai reikia jiems nukirpti uodegas – jie vėl atvirs vištytėm“¹⁸.

Vis dėlto užrašyta pavienių tikėjimų, jog vištą ant kiaušinių reikia leisti *sengaly* (kad viščiukai nebūtų bailūs, būtų atsparūs), pilnatyje (visi kiaušiniai bus pilni, kevalai gerai sprogsta), delčioje (kad visi viščiukai išriedėtų)¹⁹.

„Vištas ant kiaušinių tupdyti reikia vėlai vakare, tada jaunos vištytės neis anksti tūpti, bus riebios ir dėslios“²⁰. Kad viščiukai lengvai ristųsi iš kiaušinių, reikia velykinių margučių lukštus surinkti ir sudeginti krosnyje²¹.

„Kad vištos būtų kuoduotos, tai, leidžiant jas perėti, į lizdą kiaušinius reikia atnešti kepurėje. Pati šeimininkė taip pat turi užsidėti ant galvos kepurę“²². „Jei nori, kad viščiukai būtų margi, reikia kiaušiniai po višta dėti tuo metu, kai žmonės bažnyčion eina; jei nori, kad viščiukai būtų balti – reikia sodinti, kai visi žmonės giedrą dieną ilsis“²³.

2. Kad vištos savo daržų nekapstyty

Paūgėjusios vištos valstiečio ūkyje paprastai laikomos palaidos. Tokiu būdu paukščiai patys susiranda maisto, tačiau iškyla kita problema – aptvaruose neuždaryti

13 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2613.

14 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2614.

15 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2618.

16 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, 60–61. A. Vyšniauskaitės liudijimu, dažniausiai linai sėjami Domicėlės (gegužės 5 d.), Sofijos (gegužės 15 d.), Elenos (gegužės 22 d.), Petronėlės (gegužės 31 d.) vardų dienomis (A. Vyšniauskaitė, J. Laniauskaitė. *Valstiečių linininkystė ir transportas*. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 27.

17 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2619.

18 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

19 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2623–2628.

20 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

21 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 139 (nr. 267).

22 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

23 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 116 (nr. 1323).

paukščiai netrunka įsisukti į daržus ir gali padaryti daug žalos. Taip radosi įvairūs tikėjimai ir maginiai veiksmai, kuriais siekiama savo daržus apsaugoti arba nukreipti vištas į kaimynų sklypus. „Kurioje dienoje pradeda snigti, tai toje dienoje negalima sėti *rasodą*, nes vištos labai les kopūstus“²⁴. „Kanapes pasėjus ir užakėjus reikia akėčias nevilkt nuo dirvos, bet parnešti. Tai vištos jų nekapstys“²⁵.

Burtininkas Velykų rytą dar prieš saulės tekėjimą atneša į kaimyno lauką (daržą) atneša ir išpila savo namuose sušluotas šiukšles ir paleidžia vištas. Tai iš tos vietos burtininko vištų jau niekaip nebeišvarysi – viską nulesa kas pasodinta²⁶. Kitas būdas – Didįjį ketvirtadienį, dar saulei netekėjus ir paslapčiomis reikia paimti vištos mėšlo iš savo vištininko ir nunešti į kaimyno daržą. Tada vištos puls lesti kaimyno daržoves, o savo liks sveikos²⁷. Prisimintina, kad šis metodas taikomas ir norint, siekiant kitokias bėdas, negerumus kaimynui persiųsti. Sakoma, kad Didįjį ketvirtadienį reikia išsišluoti visas patalpas, o sąslavas nunešti ir išpilti ant kaimyno sklypo ežios / už kaimyno tvoros paberti, tada blusos, visokie nešvarumai pereis kaimynui²⁸.

3. Kad vištos (ir svetimos) būtų dėslios

Dalis išperintų viščiukų, kaip žinia, atskiriami mėsai, o geriausios – dedeklės (dėslios, dedančios) toliau laikomos dėl kiaušinių. Kad vištos būtų kuo dėslesnės, taip pat laikomasi tam tikrų taisyklių, tikėjimų.

„Kad viešnė kur viešėti nueina, tai tur tuoj įėjusi psisisėsti, tad vištos gerai dedančios. O jei viešnė greit nesėdžias, reikia sakyti: „Tūpkis, juo vištos dė!““²⁹.

„Kai višta sudea pirmą kiaušinį, tai jo negalima žydui parduoti, reikia pačiam suvalgyti – vištos bus dėslios“³⁰.

„Kad svetimos vištos ateitų kiaušinių dėti, reikia po vakarienės pavogti nuo svetimo skiedryno skiedrų ir parnešus įdėti savo vištų gūžton“ (Marcinkony) ³¹. „Reikia Apreiškimo dieną [03 25] pririnkti svetimų šiaudų ir iš jų padaryti lizdą, tai visos svetimos vištos eis į tą lizdą kiaušinius dėti“³². Su svetimo daikto magine galia susietas ir dar vienas tikėjimas – Joninių rytą reikia iš kaimyno daržo pasivogti dilgėlių ir jomis palesinti savo vištas, tuomet jos visus metus bus dėslios³³. Visais paminėtais atvejais aktualizuojama vogto, t. y. iš kaimyno parsinešto daikto magija (čia bene

24 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 1335.

25 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 1147.

26 *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975, Nr. 387, p. 221.

27 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 122 (nr. 103).

28 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 120 (nr. 77, 78).

29 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai. T. III*. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 27.

30 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka. T. V*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 115 (nr. 1316).

31 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2451.

32 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2452.

33 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 265.

tinkamiausias terminas – ritualinė vagystė). Užrašyta daugybė tikėjimų, kurie rodo, kad su iš kaimyno lauko, daržo, namų ir pan. parsineštu daiktu į namus pareis kokių nors produktų gausa, geriau ir gausiau veisis gyvuliai, derės javai ar linai, karvės duos daugiau pieno³⁴.

Šis tikėjimas koreliuoja su kitu svarbiu tikėjimu – nieko neskolinti tam tikromis (dažniausiai švenčių, darbų pradžios ir pabaigos) dienomis. Tokiomis dienomis ką nors paskolinęs, gali netekti skalsos. Sakoma, jei Kūčiose ką nors kam paskolinsi, tai kartu su daiktu atiduosi ir savo laimę³⁵. Tas pats tikėjimas galioja ir per kitas svarbesnes šventes: „Jei per paskutines Didžiosios savaitės dienas ką skoliji, tai gyvuliai būna pakerėti ir dvesia“; „Didžiąją savaitę nieko neskolina – viską (skolintojas iš tų namų išneša“; „Prieš Velykas Didįjį ketvirtadienį, penktadienį ir šeštadienį reikia vengti bet kam ką nors skolinti, nes nesiseka gyventi“; „Didįjį šeštadienį kai ateina ko paskolinti,

tai reikia šiaudu pamėtėti, tada nieko nebūna; o jei nepamėtėji, tai tas daiktas ar pagenda, ar lūžta“; „Skolinti vengiama todėl, nes tikima, kad susigadina karvių pienas, o to žmogaus, kuris pasiskolino, pasitaisys. Arba tikima, kad pasiskolinus nesiseks gyventi“; „Didįjį šeštadienį neskolina: jei paskolino, tai pralošė, paskolino savo laimę. Kas paskolinti atėjo, tas išlošė“³⁶. Per Jurgines, prieš išgenant bandą gaspadorius siunčia piemenį pas kaimyną tyčia ką nors pasiskolinti. „kad su pasiskolintuoju daiktu parneštų kaimyno gyvulių laimę [...] tačiau kaimynas, tai žinodamas nieko neskolina. Jei nieko neskolina, tai reikia netyčia paimti jo troboje nors šapelį ir parsinešti sau. Kaimynas skolintis atėjusį, slapčia permeta molio grumsteliu, kad iš jo namų laimę neišneštų“³⁷.

Ir vienas, ir kitas tikėjimas yra senųjų aukojimo ritualų, kuriuose nuolat pabrėžiama, kad visa, kas paskirta dievams, turi ritualo metu jiems ir atitekti (neretai apeigos dalyviai aukojamą maistą pasidalina su dievais). Tam naudojami įvairūs būdai – auka sudeginama, užkasama į žemę, metama į vandenį, keliama į medį, išbarstoma laukuose ir pan.³⁸. Jei kokia nors aukos dalis prapuola, ją paima kas nors svetimas, ritualas lieka neįvykęs, dievai iki galo nepamaloninti, o tai reiškia, kad

34 Pavyzdžiui, norint, kad linai gerai augtų ir derėtų, reikia iš kaimyno pavogti skalbimo lentą arba kultuvę. Antalieptėje užrašytas toks tikėjimas: „kad linai gerai augtų, bobos vogdavo prieš linų sėją iš kaimyno kultuvę, su kuria muša žlugtą. Pavogtą kultuvę reikia taip paslėpti, kad niekas nerastų, nes, jei kas suras, tam visą laiką linai derės“ (žr.: J. Kudirka, V. Milius, A. Vyšniauskaitė. *Valstiečių verslai. Iš lietuvių kultūros istorijos. T. XII*. Vilnius: Mokslo, 1983, 110). Jei nori visus metus būti laimingas ir viskas sektųsi, turi Didįjį ketvirtadienį vogtomis malkomis iškūrenti krosnį; jei Didįjį ketvirtadienį iš kaimyno pasivogsi glėbį malkų, tai vasarą rasi daug paukščių lizdų; „Čystajam četverge“ reikia iš svetimo skiedryno skiedrų pavogti – daug lizdų žinosi (Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 120–121 (nr. 84–87).

35 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 19 (nr. 12).

36 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, 116 (nr. p. 35–41).

37 B. Buračas. Gyvulių išginimo apeigos. Senovės kaimo papročiai. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2. Redaktorius P. Bugailiškis. Šiauliai: Šiaulių kraštotyros draugija, 1934, p. 100.

38 Plačiau žr. Rimantas Balsys. Lietuvių ir prūsų religinė elgsena: aukojimai, draudimai, teofanijos. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017, p. 11, 93.

bendruomenei nesiseks, jai gresia įvairios negandos.

„Kad vištos vienoj gūžtoj kiaušinius dėtų, reikia Velykų rytą paimti seno kubilo ar tekinio lanką, jo viduryje papilti grūdų ir apleisti vištas: jei visos les tame lanke, tai ir kiaušinius dės vienoj gūžtoj“³⁹. Šiame tikėjime raktiniu žodžiu laikytinas lankas, t. y. ratas, apskritimas.

Ratas kaip saulės simbolis ir pasaulio (makro ir mikro) simbolis tampa saugumo, apsaugos garantas (plg. ėjimas ratus aplink laukus, rato brėžimas magišku ar šventintu daiktu, apeiginai rateliai, sodinimas ant duonkubilio, apeiginis valgymas susėdus aplink pūrą ir pan.

M. Pretorijaus teigimu, per visas svarbesnes senovės prūsų šventes (sėjos, rugiapjūtės, sambarių, ganiavos užbaigimo, gabjaujos šventės, įkurtuves, vestuves, krikštynas ir t. t.) atliekamos žemyneliavimo apeigos, kurių metu vis dalyvaujantys siuncia ratu (kartą arba tris kartus) kaušeli gėrimo⁴⁰.

Skalviai ir nadruviai, norėdami apsaugoti gyvulius, prieš išgindami į ganyklas suvaro juos iš visų tvartų į prydaržę, čia juos pašeria ir apeina tris kartus aplink kalbėdami maldą, kad Dievas jų gyvulius saugoti teiktųsi⁴¹. Šio papročio kai kur dar laikėsi ir XIX–XX a. sandūroje. J. Banaičio teigimu per Jurgines Rambyno

apylinkėse „visą bandą, kas gyvasti turėjo, išvarydavo į pagirį. Ėrius, dar eit negalinčius moters į žiurtus įtupinusios iš namo išnešdavo. Gaspadinės atsinešdavo kiaušinių bei miltų. Kiemo kerdžius eidavo poteriaudamas apie bandą...“. Tas pats J. Banaitis yra užrašęs, jog per Jurgines gimusiam vaikui buvo priskiriama ypatinga galia. Sodams žydint prašydavo tokį vaiką nuogai išsirengus apibėgti ratu apie sodą⁴².

XIX a. pab.–XX a. pirmojoje pusėje vi-suose Lietuvos regionuose dar fiksuojamas paprotys magišką ratą apsukti aplink sodybą, ariamą dirvą, javų lauką per svarbesnes kalendorines (ypač pavasario ir vasaros) bei žemės ūkio darbų pradžios apeigas⁴³.

„Per Velykas mėsą kiaušinius bei pyragus šventina dėl to, kad Pondievs duotų gerą derlių, kad kiaulės būtų sveikos, vištų vanagas nenuneštų ir kad jos būtų dėslios“⁴⁴.

Prieštarinai vertinamas vištų lesinimas Velykinių margučių lukštais. Vieni teigia, kad vištos, sulesusios Velykinių margučių lukštus, būna dėslesnės, kiti atvirkščiai – sako, kad paragavusios tų lukštų vištos pakui lesa savo kiaušinius, kopūstų ir burokų lapus bei kitas daržoves⁴⁵. Abiem atvejais dar tikima velykinio stalo patiekalų sakralumu ir

39 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

40 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 286–287.

41 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 289.

42 Tautosakos darbai. T. III. Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai paruošė dr. Jonas Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 37.

43 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1986, XV.

44 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 135 (nr. 235).

45 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 138–139 (nr. 263, 264, 265).

jų magine galia⁴⁶. Dėl tos pačios priežasties velykinių margučių lukštai užkasami dirbamuose laukuose. Tikima, kad tokiu būdu jie apsaugos javus nuo ledų ir garantuos gausų derlių⁴⁷. Velykačių lukštus sutrynę prieš sėją dėdavo į linų sėmenis arba jais pabarstydavo linų sėjai paruoštą dirvą. Tikėta, kad tai apsaugos linus nuo visokiausių negandų, paskatins jų augimą, apsaugos linus nuo viesulo, kad šis nesusuktų stiebų į „volus“⁴⁸. Antrąjį pavyzdį plačiau paaiškina J. Bakano užrašytas ir P. Dundulienės paskelbtas pilnesnis tikėjimo tekstas: „Veliuonietės stropiai surinkdavo margučių lukštus ir sudėgindavo, kad pavasarį viščiukai, žąsiukai ir kiti paukščiai lengvai ristųsi [...] Vištoms lesti tų lukštų neduodavo, kad jos nelestų pasėtų daržovių“⁴⁹. Taigi, ir čia tikėjimas magine velykinio stalo patiekalų galia išlieka, bet sykiu primenama, kad tas pats daiktas vienu atveju (teisingai panaudotas) gali būti naudingas, kitu atveju (neteisingai panaudotas) – kenksmingas. Šis principas labai dažnas lietuvių pasakose.

46 Tam, kaip žinia, naudojami ne tik kiaušiniai ar jų lukštai, bet ir kitų Velykų stalo patiekalai arba jų likučiai: Velykų kumpio kaulus reikia per šv. Jurgį pakasti ant savo lauko ežios; kaulelius nuo švęstųjų valgių užkasa žemėn, kad ledai javų neišmuštų; kaulus užkasa rugiuose, kad jų vėjas nesusuktų; likusį nuo Velykų kumpio kaulą reikia pakišti po *krekvą*, kad vėjas stogų nedraskytų ir į namus Perkūnas netrenktų; reikia kaulelius nunešti ir užkasti toje vietoje, kur usnys auga, tai nebeaugs ir t. t. (žr.: Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 148–150.

47 Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 118.

48 J. Kudirka, V. Milius, A. Vyšniauskaitė. Valtiečių verslai. *Iš lietuvių kultūros istorijos. T. XII*. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 112.

49 Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 118.

Vištų dėslumui gali pagelbėti ir akmenys. Sakoma, kad „Šviežiai išperėtus viščiukus ant akmens reikia lesinti, tad jie stiprius kiaušinius (tvirtais kevalais) dėtų“⁵⁰, o perdegusius ir smulkiai sugrūstus pirties akmenis duodavo lesti vištoms, „kad būtų geresnis gromulys“, o tai reiškia, kad kiaušiniai bus kietu kevalu⁵¹. Pirmuoju atveju įžiūrėtina *similinė* magija. Tokių tikėjimų žinoma ir daugiau. Pavyzdžiui, XIX a. krikštytųjų papročiuose. Sakoma, kad prie bažnyčios kūma turi išlipti iš vežimo, laikydama vaiką rankose atsistoti ant akmens ir sakyti: „kad tu, vaikeli, toks stiprus būtum kaip tas akmenėlis“⁵². O antrasis pavyzdys yra gana racionalus veiksmas, nes vištoms būtinas toks lesalo pajvairinimas trintais kiaušinių lukštais, kad būtų iš ko suformuoti kiaušinio kevalą. Tam naudojami ne tik paminėti pirties akmenys, bet ir sudžiovinti bei sutrinti kiaušinių lukštai, žvyras ir panašūs dalykai. Sakoma: „višta lesa žvyrą dėl gromulio“, „išleidau vištas pasigromulinti – paieškoti gromulio“⁵³.

Mažiau racionaliais laikytini kiti du tikėjimai, susiję su kiaušinio kevalo tvirtumu. Sakoma, kad „Vištas nereik su šluota nei botagu plakti, nes tada jos minkštiausius dedančios“⁵⁴. Jei dėl tos ar kitų priežas-

50 *Lietuvių kalbos žodynas. T. XIX*. Vyr. redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 793.

51 Juozas Mickevičius. *Tėvų ir protėvių žemė. I knyga. Rašytinis palikimas Lietuvos muziejuose, bibliotekose, archyvuose*. Leidinį sudarė Danutė Mukienė. Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2008, p. 261.

52 E. Nenartavičiūtė. Krikštynos. *Mūsų kraštas*. Nr. 2 (5). Vilnius, 1994, p. 79.

53 *Lietuvių kalbos žodynas. T. III*. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 643.

54 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai*.

čių višta vis tiek deda minkštus kiaušinius, reikia atlikti tokį maginį veiksmą: „Kad višta minkštčiausius ded, reik trikojė⁵⁵ aukštynaika apversti ir, grūdų įbėrus, vištą lesinti, sako, atsitašo“⁵⁶. Svarbiausias objektas šiame veiksmė, greičiausiai, bus trikojis. Geležinis daiktas turėtų paveikti dedekles vištas, kad ir kiaušinio kevalas toks pats (t. y. geležinis) taptų.

Su senaisiais aukojimo ritualais (kai dievams aukojamos pirmosios užaugintos gėrybės), sietinas šis tikėjimas, garantuojantis vištų dėslumą – per javapjūtę reikia „pirmutinį ir paskutinį pėdą parnešti namo ir atiduoti vištoms, – labai gerai dė⁵⁷.

4. Vištų apsauga nuo plėšrių paukščių

„Išleisdami į lauką naminius paukščius [...] rūko, norėdami juos apsaugoti nuo vanago ir varnų. Dabar dažniausiai rūko paraku, tačiau senesnės priemonės bus rūkymas kiaušinių lukštais, iš kurių tie paukščiai išsiperėjo (nuo vanago) ir varnų plunksnomis (nuo varnų). Dėl tos pačios priežasties paukščius leisdami į lauką, po vieną perkiša per vyriškų kelių blauzdą

(gana dažnai)⁵⁸, per rato stebulę (rečiau) arba per pavalkus“⁵⁹.

„Nunešus vanagai vištą, užmauk stebulę (arba seną ratą) ant kaimyno tvoros kuolo, daugiau vanagas tavo vištų nebekliudys, bet neš tik to kaimyno; jeigu kaimynas tą stebulę sudaužys, tai ir jo vištų vanagas nebekliudys“⁶⁰.

„Kad vanagas vištų negaudytų, reikia sodyboje ant ilgos karties iškelti puodynę, – tada vanagas šitą kiemą lenks“⁶¹. Panašų tikėjimą yra užrašęs ir I. Končiaus: „Kad vanagas vištų negaudytų, reikia ant karties pastatyti melnyčią, ant iešmo pakabinti arklio ar karvės kaukolę“⁶².

Dar viščiukus galima apsaugoti šitaip: „...pririnkti tiek akmenėlių, kiek yra viščiukų, leisti viščiukus po vieną, mėtyti

T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 27.

55 Trikojis – kėdė su trimis kojomis; stovas su trimis kojomis kam nors uždėti, pastatyti; apskritas trijų kojų geležinis pastovas puodui pastatyti verdant (žr.: *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIV. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 825.

56 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balys. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 27.

57 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. *Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2820.

58 Tikėtina, jog tai patriarchalinės gyvensenos atspindys. Vyras, o šiuo atveju su vyru susiję daiktai, matyt, laikomi tvirtybės, jėgos, o sykiu ir apsaugos priemone. Prisimintina, kad dar XX a. pradžioje, moteriai sunkiai gimdant, pribuvėja liepdavo jai žargstyti per vyro kelnes ar apšvilkti jo marškiniais (žr.: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, 421. Joninių naktį prie tvarto durų pakabintos vyriškos kelnės apsaugo gyvulius nuo laumių (žr.: Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. *Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, p. 228.

59 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. *Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, p. 211.

60 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. *Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 2454.

61 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.

62 Iš Igno Končiaus tautosakos užrašų. *Pasakojamoji tautosaka. Pirmas sąsiuvinis*. Vilnius, 1998, 26. Be konteksto neįmanoma nustatyti, ką šiuo atveju reiškia žodis „melnyčia“. Gali būti ir naminių gėrų dalis, ir paprasčiausias vėjo malūnėlis (R. B.).

akmenėlius į užpakalį ir sakyti: „Tau, varna, akmenukas, o man viščiukas“⁶³.

Kad blogos akys nenužiūrėtų viščių ir jų varnos ar vanagas nenusineštų, prie kiemo vartų įbesdavo pušines šluotas. A. Mažiulio manymu, ant daržo ar sodo tvoros pakabintos senos vyžos, auskariai „ar net dvėslynos galva“ atliko tą pačią apsaugos nuo blogų akių funkciją, nes „blogosios akys ant daikto nusitiejia“⁶⁴.

Atskirai aptartini su žirgu / arkliu susiję dalykai – kaukolė, kamanos, ratų stebulė. Prsimintina, jog arklys lietuvių buvo laikomas toteminiu gyvūnu, galinčiu apsaugoti ir net gausinti įvairias gėrybes, tą pačią galią tradicinėje mūsų kultūroje turi daiktai, kuriais imituojamas žirgas / arklys. Tai jau minėtos kamanos, kaukolės, ratų stebulės⁶⁵. Rašytiniuose šaltiniuose bei folkloro tekstuose dar aptinkami ir tą pačią funkciją atlieka ratai, apynasriai, pasagos ir panašūs daiktai⁶⁶. 1604 metų Vilniaus jėzuitų kolegijos ataskaitoje rašoma: „Kitoje vietoje buvo suardyti lara-rijai, pašalintos tekinių krūvos sandėliuose, neva apsaugančios nuo vagysčių, o vietoj jų pastatyti kryžiai [...] vežimų tekinius sudeda pačioje svirną pakraigėje, kad piktosios dvasios vogčiomis neperneštų derliaus į kaimynų svirnus. Daugelyje vietų Tėvas tuos tekinius nuvertė ir jų vietoje pastatė kryžius“⁶⁷.

Kitas vištoms didelę grėsmę keliantis gyvūnas – šeškas: „Ir vištas dusina šeškas, ir pelę sugaus...“; „Šeškas vištas pjauna, kiaušinius ryja“, „Kad šeškas pabezda, višta nukrinta“, „Šeškus mat išgeria kraują ir palieka, neėda vištos“⁶⁸. Norėdami apsaugoti vištas nuo šeškų valstiečiai juos įvairiais būdais gaudė (dažniausiai slastais), o kailiukus pardavinėjo (iš to radosi net specialus pavadinimas – šeškaturgis – pirmutinis turgus po Kalėdų⁶⁹) naudojo rūbams (šeškenos – šeškų kailiukų kailinukai). Dar tikėta, kad nuo šeško galima apsisaugoti, jei vištidės sienas ištepsi degutu, o vištidėje pribarstysi avių vilnų arba ožio gaurų – jų kvapas atbaido grobuonį⁷⁰.

5. Kad namų, kiemo laikytųsi

Kad gaidys nevaikščiotų po svetimus kiemus, jį pakiša po laktomis ir užstato lentomis ertmę taip, kad gaidys galėtų tik vos vos pasiekti lesalą. Taip jis laikomas dvi dienas, o po to paleidžiamas. Prieš paleidžiant įkalą į laktą vinį ir užkalba: „kaip ši vinis tvirtai laikosi, taip ir gaidys bus prie namų“⁷¹.

„Norent, kad gaidys išperėtų vištytųkus kavotų, reikia jį su spiritu apgirdyti, ir tada su vištytukais po balde (vane, tyne,

63 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, p. 211.

64 A. Mažiulis. „Blogosios akys“. *Gimtasai kraštas*. Nr. 3-4. Šiauliai: Aušros muziejus, 1938, p. 424.

65 Žr. Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 236–240.

66 Žr.: Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 193–195.

67 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 631–632

68 *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIV. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslo, 1986, p. 692, 694.

69 Libertas Klimka. *Tradiciónių kalendorinių švenčių semantika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla, 2009, p. 119–120.

70 Plačiau apie šeškus, jų daromą žalą ir jų gaudymą žr.: Konstantinas Bružas. *Apie tai, kas neturi išnykti. XIX a. pabaigos XX a. 8 dešimtmečio etnografinė Žemaitijos apylinkių medžiaga. I knyga*. Parengė, sudarė ir įvadinį straipsnį parašė Rimantas Balsys. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017, p. 50–59.

71 Майков Л. *Великорусские заклинания*. С. Петербург: Типография Майкова, 1869, p. 110.

bačka) pakišti, sakoma, tada pradeda jis vištytukus vadžioti ir lesinti⁷².

„Kad vištos namų žiūrėtų, reikia pasiimti burnon vandens ir užpurkšti jom ant kojų. Tada reikia imti į rankas po vieną vištą ir su jos kojomis perbraukti per savo namų sieną“⁷³.

„Kad vištos namus žiūrėtų, reikia numazgoti joms kojas ir šitą vandenį atžagaria ranka pilti po pečeliu“⁷⁴.

„Kad vištos laikytųsi krūvoj, kūčių vakarą, kučias pavalgus, viduasly patiesia rezgines, ant jų papila grūdų, išleidžia iš po pečelio vištas ir lesina. Jei kuri višta krūvoje nelesa, toji vasarą dings: arba vanagas papjaus, ar kitokia nelaimė nutiks“⁷⁵.

Šiuo atveju vėl tikima rato, apskritimo magine galia, nes rezginės – virvelių tinklas su dviem apvaliais lankais pašarui nešioti – kaip tik jį ir simbolizuoja⁷⁶.

Kad nauja (pirkta, gauta dovanų?) višta prisirištų prie tų namų, jos kojomis padraskydavo žemę prie krosnies ar pačią krosnį⁷⁷.

„Jei nuperki vištą, tai reikia tris sykius apie stalą jos koją apsukti, tada ji saugos namus“; „Kai atsineša iš kitur vištą, tai numindo jai kojas, paskui jas numazgoja ir tą vandenį pakrosnin supila. Tada višta niekur iš namų neinanti“⁷⁸.

Krosnis ir stalas šiuose tikėjimuose kartojasi neatsitiktinai. Tai senosios namų aukvietės, namų „altoriai“, šventovės, pasaulio vidurys⁷⁹.

Prisimintina, kad panašiai, siekiant „pri-rišti“ prie namų elgiamasi ir per gimtųjų, krikštytųjų, vestuvių papročius. Antai kūdikio placentą neretai užkasdavo po krosnimi, kad vaikas laimingai tuose namuose užaugtų, kad namus žiūrėtų. Dėl tos pačios priežasties (kad naujas bendruomenės narys būtų prisirišęs prie namų ir ugniakuro, kad niekada jo neišsižadėtų) po krosnimi išpilamas vanduo, kuriame pirmą kartą buvo išmaudytas naujagimis⁸⁰.

Vilniaus krašte, išvežant kūdikį į bažnyčią krikštyti, pribuvėja kūdikį padėdavo ant stalo šalia duonos kepalo⁸¹. Apie Veliuoną po krikšto grįžę į namus, kūmai išvystydavo naujagimį, kad šis pradėtų greitai vaikščioti ir paskrebendavo nagučiais krosnį – kad būtų prisirišęs prie namų⁸².

72 Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balsy. Kaunas: Spindulys, 1937, p. 27.*

73 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 124.*

74 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.*

75 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 125.*

76 Čia dar ir palinkėjimas prisimintinas: „Kad jūs savo vištas rezginėm išnešiotut, kad jūs kiaušinius ant bulbienio rinkit!“ (žr.: *Lietuvių kalbos žodynas. T. XI. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1978,*

77 Pranė Dundulienė. *Ugnis lietuvių pasaulėjautoje. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 145.*

78 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 115 (nr. 1305–1306).*

79 Plačiau žr.: Dainius Razauskas-Daukintas. *Krosnis mitologijoje. Vilnius: Aidai, 2011, p. 9–52.*

80 Pranė Dundulienė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 65, 67, 68.*

81 Pranė Dundulienė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 84.*

82 Pranė Dundulienė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 85.*

Apibendrinimas

Lietuvos kaime tradiciniu laikotarpiu (XIX a. pabaiga – XX a. pirmoji pusė) vištų perinimas, auginimas, ir visa priežiūra bei apsauga – moterų rūpestis. Joms atitekdavo ir už parduotas vištas ar kiaušinius gauti pinigai (vištapinigia). Visi svarbiausieji su vištų auginimu susiję veiklos etapai (perinimo laikas, vištų dėslumas, daržų, pasėlių apsauga, „pririšimas“ prie savo kiemo, vištų apsauga nuo plėšrių paukščių bei kitų

gyvūnų) lydimi daugybės įvairių tikėjimų, maginių veiksmų, užkalbėjimų, o jų metu naudojami objektai (krosnis, stalas, namų siena, rezginės, kubo ar tekinio lankas, gyvulio (arklo, karvės) kaukolė, pušinė šluota, tvora, rato stebulė, ratas, pavalkai, skiedros, akmuo, trikojis) tampa tą apsaugą ar sėkmę garantuojančiais simboliais. Visi čia išvardinti objektai iš esmės turi stabilias simbolines reikšmes, todėl dažni ir kitų darbų, o taip pat ir kalendorinių bei šeimos švenčių apeigose.

Literatūra ir šaltiniai

- Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Balys, Jonas. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986.
- Balsys, Rimantas. Gyvūnai baltų pasaulejautoje: gaidžio (vištos) aukojimas XV–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 2020.
- Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtuvių papročiuose. *Žiemgala*, Kaunas: Žiemgalos leidykla 2021, nr. 1.
- Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas*. Nr. 5 (206). Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022.
- Balsys, Rimantas. Gaidys ir višta liaudies medicinoje. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XI. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, 25–36.
- Balsys, Rimantas. Gaidys (višta) – mitinių būtybių pavidalas. *Folia Philologica*. Nr. 5. Kyiv: Taras Shevchenko National University, 2023, 4–11. ISSN 2786-5908 (Print); ISSN 2786-5916 (Online).
- Balsys, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
- Balsys, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų religinė elgsena: aukojimai, draudimai, teofanijos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Bružas, Konstantinas. *Apie tai, kas neturi išnykti. XIX a. pabaigos XX a. 8 dešimtmčio etnografinė Žemaitijos apylinkių medžiaga. I knyga*. Parengė, sudarė ir įvadinį straipsnį parašė Rimantas Balsys. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.
- Buračas, B. Gyvulių išginimo apeigos. Senovės kaimo papročiai. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2. Redaktorius P. Bugailiškis. Šiauliai: Šiaulių kraštų tyros draugija, 1934.
- Dundulienė, Pranė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- Dundulienė, Pranė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991.
- Dundulienė, Pranė. *Ugnis lietuvių pasaulėjautoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- Daunys, S.. Vyro ir žmonos pirmavimas ūkyje. *Gimtasai kraštas. Tautotyroos vienkartinis leidinys*. Nr. 31. Redaktorius P. Bugailiškis. Šiaulių kraštų tyros draugija, „Aušros“ muziejus, 1943.
- Dulaitienė Glemžaitė, Elvyra. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

- Elisonas, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932.
- Iš Igno Končiaus tautosakos užrašų. Pasakojamoji tautosaka. Pirmas sąsiuvinis*. Vilnius, 1998.
- Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. *Tautosakos darbai*. T. III. Spaudai paruošė dr. J. Balyš. Kaunas: Spindulys, 1937.
- Kerbelytė, Bronislava.. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.
- Klimka, Libertas. *Tradiciónų kalendorinių švenčių semantika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla, 2009.
- Kriausa Albinas. Duonos kepimas Kupiškio apylinkėse. *Gimtasai kraštas. Etnografinės medžiagos rinkinys*. V knyga, 30 sąsiuvinis. Redaktorius P. Bugailiškis. Šiaulių kraštotyros draugija, „Aušros“ muziejus, 1942.
- Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A. Vals-tiečių verslai. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. XII. Vilnius: Mokslas, 1983. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. III. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. IX. Vyr. redaktorius. J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1973.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. XI. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1978.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIV. Vyr. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIX. Vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999.
- Mažiulis, A. „Blogosios akys“. *Gimtasai kraštas*. Nr. 3-4. Šiauliai: Aušros muziejus, 1938.
- Mickevičius, Juozas. *Tėvų ir protėvių žemė. I knyga. Rašytinis palikimas Lietuvos muziejuose, bibliotekose, archyvuose*. Leidinį sudarė Danutė Mukienė. Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2008.
- Nenartavičiūtė, E. Krikštynos. *Mūsų kraštas*. Nr.2 (5). Vilnius, 1994.
- Razauskas-Daukintas, Dainius. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- Vyšniauskaitė A., Laniauskaitė. J. *Valstiečių linininkystė ir transportas*. Vilnius: Mokslas, 1977.
- Vyšniauskaitė, Angelė; Kalnius, Petras; Paukštytė, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995.
- Майков, Л. *Великорусские заклинания*. С. Петербург: Типография Майкова, 1869.